

URZĘDOWA I LOKALNA (GWAROWA) ODMIANA TOPONIMÓW NA PRZYKŁADZIE DOPEŁNIACZA WYBRANYCH NAZW MIEJSCOWYCH TYPU SINGULARE I PLURALE TANTUM

Słowa tematyczne: singularia tantum, pluralia tantum, fleksja toponimów, wariantywne formy dopełniacza

Temat artykułu nawiązuje do niejednokrotnie poruszanych przez onomastów zagadnień związanych z odmianą polskich nazw miejscowych¹. Przedmiotem analizy są oboczne formy fleksyjne dopełniacza wybranych ojkonomów typu singularia i pluralia tantum, w których widoczne są różnice między odmianą urzędową nazw miejscowych, ustaloną w wyniku prac Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy MSWiA, a odmianą lokalną.

Przedmiotem zainteresowania uczyniłam 363 formy dopełniacza (urzędowe i gwarowe) ojkonomów, w tym 25 maskulinów i 54 femininów singularia tantum oraz 92 nazwy pluralne², odnoszące się do 189 jednostek osadniczych.

Za podstawę rozważań posłużył materiał nazewnictwa z obszaru całej Polski, który stanowią zapisy form dopełniaczowych wyekscerpowane z wielotomowego słownika „Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany” (1996–2015, t. 1–12) oraz z jego kartoteki, a także z monografii regionalnych, dotyczących: Małopolski (Lubaś 1968; Rymut, 1968), Mazowsza (Zierhoffer, 1957), Wielkopolski (Podlaska, 1990), Podlasia (Kondratiuk, 1974), ziemi chełmskiej i bełskiej (Czopek, 1988) i innych. Wykorzystano ustalenia urzędowych wykazów nazw miejscowych, podających skodyfikowane formy dopełniaczowe: „Wykazu urzędowych nazw miejscowości” (1980–1982) oraz „Urzędowych nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych” pod red. W. Taszyckiego z lat 1963–1974, skorygowane na podstawie najnowszego „Wykazu nazw miejscowości i ich czę-

---

¹ Niniejszy artykuł jest częścią przygotowywanej przez autorkę monografii poświęconej rozwojowi fleksji nazw miejscowych w języku polskim.

² W deklinacji ojkonomów singularnych rodzaju nijakiego nie odnotowano różnic między odmianą urzędową a lokalną.

ści”, opublikowanego w „Dzienniku Ustaw” 3 lutego 2013 r. Formy dopełniacza zaczerpnięto ponadto ze „Słownika nazw miejscowości i mieszkańców z odmianą i poradami językowymi” pod red. M. Łazińskiego (2007)³.

O tym, jak utworzyć określoną formę pochodną od podstawowej, orzekają reguły fleksji, a o wyborze końcówki decydują: rodzaj gramatyczny, wygłos tematu fleksyjnego, a także znaczenie. System fleksyjny języka polskiego jest bardzo skomplikowany. By posługiwać się poprawnie polszczyzną, trzeba nie tylko znać reguły wyznaczające ogólnie zakres stosowania poszczególnych końcówek, lecz także wiedzieć o istnieniu form nieregularnych, będących albo pozostałością dawnych stosunków fleksyjnych, albo też rezultatem działania nowych tendencji (por. Buttler, Kurkowska, Satkiewicz, 1971, s. 129–130). Wahania w odmianie ojkonimów obserwujemy zarówno w historii polszczyzny, jak i współcześnie.

Nazwy miejscowe wchodzą w skład systemu językowego, ale wyróżniają się jako kategoria swoista, odznaczająca się zespołem cech wyraziście odróżniających je od apelatywów. Ich odmiana często rządzi się odmiennymi zasadami niż fleksja wyrazów pospolitych, ale zarówno odmiana nazw miejscowych, jak i nazw pospolitych wywołują te same wątpliwości. Wybór właściwych form fleksyjnych zarówno w przypadku nazw miejscowych, jak i wyrazów pospolitych nie jest łatwym zadaniem. Często także wiedza historyczna o pochodzeniu danej nazwy — choć przydatna — nie pozwala rozstrzygnąć wątpliwości co do odmiany.

Fleksja wyrazów pospolitych ustabilizowana jest na mocy ogólnospołecznej konwencji, a większości nazw miejscowości — na mocy konwencji związanej ze środowiskiem lokalnym i jego charakterem. Odmiana ojkonimów ustalona na podstawie zwyczaju lokalnego często odbiega od norm języka ogólnego i może być nieznaną innym użytkownikom języka, np. nazwy miejscowości w dopełniaczu mają następujące formy: *Gołębki, Gołębek*, ale *Dąbki, Dąbków; Uniegoszcz, Uniegoszcza*, ale *Babigoszcz, Babigoszczy; Częstochowa, Częstochowy*, ale *Limanowa, Limanowej; Jabłonna, Jabłonny*, ale *Kamienna, Kamiennej; Chełm, Chełma*, ale też *Chełmu*. Trudność w rozstrzygnięciu kwestii poprawnościowej w zakresie fleksji dopełniacza nazw miejscowych sprawia także twardość lub miękkość tematu nazw zakończonych na spółgłoskę wargową, niektóre z nich są bowiem z pochodzenia miękkotematowe i odmieniają się tak jak rzeczowniki miękkotematowe, inne zaś mają odmianę twardotematową, np.: *Kozub, Kozuba*, ale *Goślub, Goślubia; Dobiegniew, Dobiegniewia*, ale *Lutogniew, Lutogniewa*. Odmiana nazw często opiera się na miejscowej tradycji, która jest znana tylko ludności mieszkającej w najbliższej okolicy miejscowości o danej nazwie; im

³ W źródłach historycznych oraz w urzędowych wykazach formy fleksyjne nazw miejscowych występują najczęściej w mianowniku i dopełniaczu liczby pojedynczej lub mnogiej; znacznie rzadziej są spotykane zapisy nazw miejscowych w pozostałych przypadkach zależnych.

luźniej z lokalną tradycją związany jest użytkownik języka, tym wyraźniejsze są wahania form przypadków zależnych.

Nazwy miejscowości charakteryzuje jednostkowość — każda nazwa dotyczy konkretnego obiektu. Należą do dwóch obiegu: lokalnego i urzędowego. W odniesieniu do nazw miejscowych konieczna jest kompetencja w zakresie znajomości nazw jednostkowych obiektów zbudowana na znanych wzorcach fleksyjnych, ale odniesiona do przypadków indywidualnych. Żeby zatem je prawidłowo odmieniać, nie wystarczy jedynie znajomość reguł systemowych, niezbędna jest również wiedza o odmianie jednostkowych nazw oraz miejscowych zwyczajów.

W odmianie lokalnej nazw miejscowych występują różnice w porównaniu z językiem ogólnopolskim. Niebagatelną rolę odgrywają językowe i pozajęzykowe zwyczaje lokalne. Ludność miejscowa często używa innych form fleksyjnych niż zalecane przez urzędowe wykazy czy wydawnictwa poprawnościowe. W wielu wypadkach to właśnie uzus, zwyczaj lokalny decyduje o odmianie nazw miejscowości.

Niejednokrotnie lokalna forma dopełniacza za sprawą częstotliwości użycia staje się urzędową, obowiązującą. Nazwy proponowane do użytku urzędowego nie zawsze są jednak identyczne z używanymi lokalnie, zwłaszcza w języku mówionym, który nie musi być podporządkowany rygorom.

Zwyczaj lokalny także może być zróżnicowany, jedni mieszkańcy odmieniają daną nazwę tak, a inni — inaczej. Zwykle jedna z form zyskuje aprobatę w wydawnictwach normatywnych, czego przykładem może być odmiana nazwy miasta *Tychy* (zob. niżej).

We współczesnym języku lokalnych społeczności można znaleźć większe zróżnicowanie odmiany aniżeli w języku ogólnym. Wahania w doborze końcówek przypadków nazw miejscowych szczególnie są widoczne w dopełniaczu.

Dopełniacz nazw miejscowych rodzaju męskiego typu *singulare tantum* ma tylko dwie końcówki: *-a* oraz *-u*, możliwości zaś są trzy: końcówka *-a*, końcówka *-u* lub alternatywnie końcówka *-a* albo *-u*. Ze względu na brak jednoznacznych kryteriów pojawia się często problem z doбором odpowiedniej końcówki, np.: *Malbork, Malborka; Lidzbark, Lidzbarka*, ale *Rombark, Rombarku; Tarnobrzeg, Tarnobrzega*, ale i *Tarnobrzegu*. Najwięcej kłopotów sprawiają właśnie formy alternatywne, typu: *Borek, Borka||Borku, Turek, Turku||Turka* itd.

Wariantywność końcówek *-a||-u* ma charakter ogólnosystemowy. Inne bowiem stosowanie końcówek *-a, -u*, mimo ustaleń urzędowych i zaleceń normatywnych, spotyka się nie tylko w gwarze⁴.

---

⁴ Występowanie obocznych form fleksyjnych dopełniacza z końcówkami *-a* i *-u* ojkonimów singularnych rodzaju męskiego w historii języka polskiego było tematem mojego artykułu zamieszczonego w „Onomastikach” (Nobis, 2015).

Należy przypuszczać, że lokalne zwyczaje językowe dotyczące odmiany nazw miejscowych mają zwykle jakąś motywację. Często współczesne formy fleksyjne są relikdami historycznymi, śladami po dawnej, pierwotnej formie nazwy. Wahanie form fleksyjnych nazw miejscowych jest także historycznie uwarunkowane, zaznacza się zarówno w dawnej polszczyźnie (por. Nobis, 2015, s. 260–264), jak i dzisiaj; niektóre oboczności w użyciu końcówek dopełniacza utrzymały się lokalnie.

Wśród nazw miejscowości, które urzędowo mają w dopełniaczu końcówkę *-a*, są takie, które w gwarze przybierają końcówkę *-u*. Przykładem jest nazwa miasta w woj. lubelskim *Biłgoraj*, z poprawną i obowiązującą w obiegu oficjalnym końcówką *-a* w dopełniaczu (do *Biłgoraja*) oraz stosowaną lokalnie odmianą: do *Biłgoraju*. Końcówka fleksyjna *-a* jest historycznie motywowana (co potwierdzają zapisy źródłowe), być może jednak wskutek skojarzenia z apelatywem *raj*, który w dopełniaczu brzmi *raju*, pojawia się analogiczna odmiana nazwy miejscowej — *Biłgoraju*.

Wahania w doborze końcówki dopełniacza maskulinów obserwujemy w nazwach zakończonych w M. lp. spółgłoską tylnojęzykową: *Buczek, Buczka*, gw. *Bucku* (wś, łódz., gm. Poświętne); *Grabniak, Grabniaka*, ale gw. *Grabniaku* (wś, lub., gm. Urszulin); *Kokot, Kokota*, gw. *Kokotu* (wś, święt., gm. Kije); *Ujazdek, Ujazdka*, gw.: *Ujazdku* (wś, święt., gm. Bogoria); *Wtórek, Wtórka*, gw. *Wturku* (wś, wlkp., gm. Ostrów Wielkopolski).

Końcówka *-u* częściej jest wypierana przez końcówkę *-a*. Pośród ojkonimów, które urzędowo mają w dopełniaczu końcówkę *-u*, odnotowujemy nazwy przyjmujące w odmianie gwarowej końcówkę *-a*. Są to najczęściej nazwy odapelatywne, zakończone w M. lp. spółgłoską twardą, w tym tylnojęzykową: *Brzostek, Brzostku*, lokalnie *Bżostka* (wś, wlkp., gm. Zaniemyśl); *Cis, Cisu*, gw. *Cisa* (kol., pom., gm. Zblewo); *Dobrut, Dobrutu*, gw. *Dobruta* (wś, maz., gm. Orońsko); *Lądek, Lądku*, lokalnie *Lóntka* (wś, wlkp., gm. Lądek); *Ponik, Poniku*, gw. *Ponika* (wś, święt., gm. Staszów); *Przyłęk, Przylęku*, gw. *Pşyũynka* (cz. wsi, podk., gm. Zaleszany); *Stawek, Stawku*, lokalnie *Stafka* (wś, łódz., gm. Czarnożyły); *Nowy Świat, Nowego Światu*, ale gw. *Novego Śfata* (wś, wlkp., gm. Kawęczyn; cz. wsi, wlkp., gm. Wilczyn; wś, łódz., gm. Wieluń; wś, łódz., gm. Wodzierady; wś, łódz., gm. Zadzim); *Zawichost, Zawichostu*, gw. *Zavixosta* (mto, święt.); końcówkę *-a* po spółgłoskach funkcjonalnie miękkich odnotowano w przypadku dwóch nazw: *Hel*, urzędowo *Helu*, lokalnie *Hela* (mto, pom.); *Milcz, Milczu*, gw. *Milča* (wś, wlkp., gm. Chodzież).

Dla nazw miejscowych obcego pochodzenia lub z obcym członem strukturalnym typu *-burg, -bark, -wald* charakterystyczna jest końcówka *-u*, podobnie jak w przypadku zapożyczonych wyrazów pospolitych, na co od dawna wskazują

słowniki poprawnościowe oraz poradniki językowe (por. np. Doroszewski (red.), 1994, s. 387). W mowie potocznej, lokalnie, funkcjonują jednak formy z końcówką *-a*, będącą potocznym wariantem fleksyjnym dopełniacza, por.: *Lidzbark Warmiński*, urzędowo *Lidzbarku Warmińskiego*, lokalnie *Lidzbarka Warmińskiego* (mto, war.-maz.); *Szemud*, *Szemudu*, lokalnie *Szemuda* (wś, pom.).

Odnotowano przykłady nazw należących do miękkotematowego typu deklinacyjnego, zakończonych w M. lp. na spółgłoskę wargową, historycznie miękką⁵, z końcówką *-’a* w dopełniaczu, które w gwarze przybierają końcówkę właściwą dla nazw należących do twaridotematowego typu deklinacyjnego⁶. Są to: *Bronisław*, *Bronisławia*, gw. *Brońisława* (wś, wlkp., gm. Krzykosy); *Chotylub*, *Chotylubia*, z historycznie motywowaną końcówką *-’a* (po miękkiej), por.: do *Chocilubia* 1787, wsi *Chotylubia* 1788 NMPol II 79, lokalnie natomiast funkcjonuje odmiana: *Chotyluba*⁷ (wś, podk., gm. Cieszanów); podobnie: *Grab*, *Grabia*, gw. *Graba* (wś, wlkp., gm. Czermin).

Jeszcze innym przykładem jest nazwa miasta *Zabłudów* (woj. podlaskie), z urzędową końcówką *-a* w dopełniaczu: *Zabłudowa*. Zapisy historyczne poświadczają jednak wahanie końcówek *-a* i *-’a* (por.: z *Zabłudowia* 1659, z *Zabłudowia* 1697, z *Zabłudowa* 1714 NMPol(kartoteka)). Nazwa miała dawniej postać *Zabłudowie*, więc odmiana miękkotematowa i wymowa: do *Zabłudowia* jest archaizmem, podtrzymywanym — jak się okazuje — w mowie ludności lokalnej (por. Nobis, 2015, s. 265–266).

Niekiedy warianty form fleksyjnych pojawiają się — jak można sądzić — w wyniku specyficznej wymowy gwarowej, którą spotykamy np. w południowej Wielkopolsce. Polega ona na zmiękczeniu *n* przez poprzedzającą je, a nie następującą po spółgłosce, jak z reguły bywa, samogłoskę *i*. Zjawisko to sięga najdalej do Śremu, por.: *Jarocin*, *Jarocina*, ale lokalnie *Jarocinia* (mto, wlkp.); *Jasin*, *Jasina*, lokalnie *Jasinia* (wś, wlkp., gm. Swarzędz) (por. Łaziński (red.), 2007, s. 101).

⁵ W dalszym rozwoju historycznym miękkosć ta nie zachowała się w mianowniku, występuje tylko w przypadkach zależnych.

⁶ W przypadku wielu nazw miejscowych zakończonych w mianowniku na spółgłoskę labialną zachodzi wątpliwość, czy daną nazwę zaliczyć do typu deklinacyjnego twaridotematowego, czy miękkotematowego. Na podstawie formy mianownika trudno stwierdzić, czy ostatnia głoska pozostaje w odmianie twarda, czy też miękka. Jeżeli nawet mianownik kończy się na spółgłoskę wargową twardą, nie rozstrzyga to o jej twardości w temacie form pozostałych przypadków, np.: *Sztum*, *Sztumu*, ale *Radom*, *Radomia* (historycznie: *Radom-jb* > *Radom’*), *Kraków*, *Krakowa*, ale *Wrocław*, *Wrocławia* (historycznie: *Wrocław-jb* > *Wrocław’*). To, czy dana nazwa ma odmianę twardą, czy miękką, wywnioskować można dopiero na podstawie formy np. dopełniacza.

⁷ Gwarowa odmiana twaridotematowa jest rezultatem mieszania się cech językowych (m.in. fleksyjnych) polskich oraz ukraińskich; wieś leży na pograniczu językowym polsko-ukraińskim, na którym widoczny jest w gwarze wpływ języka ukraińskiego (por. też *gołąb*, D. *gołęba*).

Ojkonimy typu singulare tantum rodzaju żeńskiego w M. na *-a* w odmianie prostej mają w dopełniaczu końcówkę *-i*, *-y*, w odmianie złożonej — końcówkę *-ej*. W gwarze wahaniom podlegają głównie nazwy o charakterystyce przymiotnikowej z końcówką D. *-ej*, które lokalnie mają formę dopełniaczową zakończoną na *-y||-i* (grupa wygłosowa *-ej* w wyniku podwyższenia nieakcentowanego *-e* realizowana jako *-y||-ij* ulega redukcji do *-y||-i*), por.: *Brzezowa* (wś, młp., gm. Dobczyce), urzędowa forma dopełniacza: do *Brzezowej*, w gwarze zaś: do *Bżezovy*; *Brzezowa*, *Brzezowej*, lokalnie *Bżezovy* (wś, podk., gm. Nowy Żmigród); *Brzozowa*, *Brzozowej*, ale w gwarze: *Bżozovy* (wś, święt., gm. Połaniec).

Fonetyczne realizowanie końcówki D. *-ej* jako *-y* poświadczane jest ponadto w zapisach gwarowych w następujących ojkonimach żeńskich o odmianie złożonej: *Chodorowa*, *Chodorowej* — gw. *Chodorovy* (wś, młp., gm. Grybów); *Dębowa*, *-ej* — gw. *Děmbovy* (wś, podk., gm. Jodłowa); *Dobra*, *-ej* — gw. *Dobry* (wś, śl., gm. Pilica); *Dobra*, *-ej* — gw. *Dobry* (wś, łódz., gm. Sędziejowice), *Dobra*, *-ej* — gw. *Dobry* (wś, łódz., gm. Stryków), *Dobra*, *-ej* — gw. *Dobry* (wś, święt., gm. Staszów); *Dulowa*, *-ej* — gw. *Dulovy* (wś, młp., gm. Trzebinia); *Dzielna*, *-ej* — gw. *Żielny* (wś, łódz., gm. Opoczno); *Dzierżazna*, *-ej* — gw. *Żerżozny* (wś, wlkp., gm. Turek), *Dzierżazna*, *-ej* — gw. *Żerżozny* (wś, łódz., gm. Zgierz); *Fasciszowa*, *-ej* — gw. *Faścišovy* (wś, młp., gm. Zakliczyn); *Głobikowa*, *-ej* — gw. *Głobikovy* (wś, podk., gm. Dębica); *Górowa*, *-ej* — gw. *Gurovy* (wś, młp., gm. Gródek nad Dunajcem); *Górzna*, *-ej* — gw. *Gużny* (wś, wlkp., gm. Złotów); *Grabowa*, *-ej* — gw. *Grabovy* (wś, śl., gm. Łazy), *Grabowa*, *-ej* — gw. *Grabovy* (wś, wlkp., gm. Rychwał); *Hermanowa*, *-ej* — gw. *Hermanovy* (wś, podk., gm. Tyczyn); *Jelna*, *-ej* — gw. *Jelny* (wś, podk., gm. Nowa Sarzyna); *Jodłowa*, *-ej* — gw. *Jedłovy* (wś, podk., gm. Jodłowa); *Kąclowa*, *-ej* — gw. *Kąncłovy* (wś, małop., gm. Grybów); *Kielnarowa*, *-ej* — gw. *Kelnarovy* (wś, podk., gm. Tyczyn); *Kobyła*, *-ej* — gw. *Kobyl'i* (wś, podl., gm. Perlejewo); *Kocikowa*, *-ej* — gw. *Kuoćikovy* (wś, śl., gm. Pilica); *Konieczkowa*, *-ej* — gw. *Końečkovy* (wś, podk., gm. Niebylec); *Korzenna*, *-ej* — gw. *Kożanny* (wś, młp., gm. Korzenna); *Kowalowa*, *-ej* — gw. *Kovalovy* (wś, młp., gm. Ryglice); *Krasna*, *-ej* — gw. *Krasny* (wś, podk., gm. Korczyna); *Krempna*, *-ej* — gw. *Krempny* (wś, podk., gm. Krempna); *Krepa*, *-ej* — gw. *Krympy* (wś, łódz., gm. Lgota Wielka); *Kreżna*, *-ej* — gw. *Krużny* (wś, łódz., gm. Wola Krzysztoporska); *Kunowa*, *-ej* — gw. *Kunovy* (wś, podk., gm. Skołyżyn); *Lubaszowa*, *-ej* — gw. *Lubašovy* (wś, młp., gm. Tuchów); *Miąsowa*, *-ej* — gw. *Mqsovy* (wś, święt., Sobków); *Modlna*, *-ej* — gw. *Modlny* (wś, łódz., gm. Ozorków); *Nockowa*, *-ej* — gw. *Nockovy* (wś, podk., gm. Wierzyce); *Przyszowa*, *-ej* — gw. *Pšyšovy* (wś, młp., gm. Łukowica); *Pstrągowa*, *-ej* — gw. *Pstroŋgovy* (wś, podk., gm. Czudec); *Rączna*, *-ej* — gw. *Rončný* (wś, młp., gm. Liszki); *Rybna*, *-ej* — gw. *Rybny* (wś, młp., gm. Czernichów); *Swoszowa*, *-ej* — gw. *Sfošovy* (wś, młp., gm. Szerzyny); *Świnna*, *-ej* — gw. *Śvinny* (wś, wlkp., gm.

Ostrowite); *Trudna*, -ej — gw. *Trudny* (wś, wlkp., gm. Lipka); *Trzemeszna*, -ej — gw. *Tšemešny* (wś, młp., gm. Tuchów); *Wolkowa*, -ej — gw. *Voukovy* (cz. wsi, łódz., Będków); *Wrzosowa*, -ej — gw. *Vžosovy* (wś, śl., gm. Poczesna); *Wysoka*, -'ej — gw. *Vysoki* (wś, maz., gm. Szydłowiec); *Zerwana*, -ej — gw. *Zervany* (wś, młp., gm. Michałowice).

Również wśród nazw zestawionych z członem odróżniającym bądź utożsamiającym mającym końcówkę -ej w dopełniaczu spotykamy gw. formy D. na -y||-i, por.: *Boża Wola*, *Bożej Woli* — gw. *Boży Vol'i* (wś, młp., gm. Wolbrom); *Dębowa Góra*, -ej -y — gw. *Dembovy Gury* (wś, łódz., gm. Aleksandrów), *Dębowa Góra*, -ej -y — gw. *Dembovy Gury* (wś, łódz., gm. Bedlno); *Dobra Nadzieja*, -ej -i — gw. *Dobry Nažęji* (wś, wlkp., gm. Pleszew); *Rudna Mała*, -ej -ej — gw. *Rudny Mały* (wś, podk., gm. Głogów Małopolski); *Wola Więcierzowa*, -i -ej — gw. *Vol'i Vínicežovy* (wś, maz., gm. Przysucha); *Wola Więclawska*, -i -ej — gw. *Vol'i Vécuavski* (wś, młp., gm. Michałowice); *Wręczyca Mała*, -y -ej — gw. *Vryncycy Mały* (wś, śl., gm. Wręczyca Wielka), *Wręczyca Wielka*, -y -ej — gw. *Vryncycy Vélki* (wś, śl., gm. Wręczyca Wielka); *Wysoka Strzyżowska*, -ej -ej — gw. *Vysoki Ščyžoskej* (wś, podk., gm. Strzyżów).

Mamy jeden tylko przykład z urzędową końcówką -y w dopełniaczu: *Godowa*, *Godowy*, gw. *Godovej* (wś, podk., gm. Strzyżów).

W zakresie nazw typu plurale tantum obserwujemy rywalizację co najmniej dwóch końcówek w dopełniaczu, tj. -ø (końcówki zerowej) oraz -ów, czasem jeszcze -i (-y po spółgłoskach stwardniałych). Wyłącznie końcówkę zerową mają w dopełniaczu nazwy miejscowe patronimiczne (por. do *Krzeszowic*, *Raclawic*), w wielu nazwach np. typu rodowego i niektórych nazwach służebnych zaznaczają się natomiast, zarówno w polszczyźnie ogólnej (urzędowej), jak i w odmianie lokalnej języka, wahania w użyciu końcówek w tym przypadku — obok postaci z końcówką zerową notowane są formy z końcówkami -ów oraz -i (por.: *Bartodzieje*, *Bartodziej*||*Bartodziejów*||*Bartodziei*, *Bolesty*, *Bolest*||*Bolestów*, *Ostoje*, *Ostój*||*Ostójów*||*Ostoi*, *Strzelce*, *Strzelec*||*Strzelców*).

W obiegu lokalnym nazwy miejscowe w formie plurale tantum często przybierają w dopełniaczu inną końcówkę niż ta, która funkcjonuje w języku ogólnym jako urzędowa oraz zalecana. Widoczna jest w tym przypadku ekspansja końcówki -ów, właściwej niegdyś dla niewielkiej liczby rzeczowników męskich, która z czasem objęła nie tylko większość rzeczowników męskich, ale rozszerzyła się w gwarach na rodzaj żeński i nijaki.

Najbardziej chyba znanym przykładem rozbieżności w odmianie nazw pluralnych między formą urzędową a lokalną jest odmiana nazwy miasta *Tychy* w woj. śląskim. W mieście i okolicy używa się niemal wyłącznie formy D. do *Tychów*, lecz część wydawnictw urzędowych i poprawnościowych (z wyjątkiem niektórych najnowszych) zaleca formę do *Tych* jako jedyną poprawną. Na ogół

nazwy miejscowe w formie plurale tantum mają w tym przypadku gramatycznym końcówkę zerową. Na ogół, ponieważ są też nazwy tego typu, które w dopełniaczu przybierają końcówkę *-ów*. Formę *Tych* jako wyłącznie obowiązującą podawały słowniki aż do lat dziewięćdziesiątych (z wyjątkiem „Słownika poprawnej polszczyzny” pod red. W. Doroszewskiego, w którym na s. 387 wspomniano o wariantach fleksyjnych dopełniacza tej nazwy), notuje ją też „Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce” (WUN III 487). Od nazwy *Tychy* można także utworzyć dopełniacz *Tychów*. Zdaniem M. Łazińskiego ((red.), 2007, s. 330) nietrudno zrozumieć przyczynę, gdyż dopełniacz z końcówką *-ów* jest jednoznaczny, a forma z końcówką zerową *Tych* brzmi identycznie jak formy fleksyjne zaimków *ten*, *ta*, *to* w l. mn. (*tych*). Forma *Tychów* w samym mieście i w jego okolicy ma znaczną przewagę nad oboczną *Tych*. Autorzy „Nowego słownika poprawnej polszczyzny PWN” (Markowski (red.), 1999) zaproponowali rozwiązanie tej kłopotliwej sytuacji, podając na pierwszym miejscu formę *Tych*, na drugim (z kwalifikatorem *regionalnie*) *Tychów*⁸.

Pośród nazw miejscowych w odmianie urzędowej mających w dopełniaczu końcówkę *-o*, a przybierających w gwarze końcówkę *-ów* lub *-i||-y*, można wyróżnić ze względu na charakter spółgłoski tematycznej następujące grupy nazw:

— zakończone spółgłoską twardą, por.: *Budy*, *-o* — gw. *Buduf* (wś, lub., gm. Krynice), *Budy*, *-o* — gw. *Buduf* (wś, łódz., gm. Rozprza), *Budy*, *-o* — gw. *Buduf* (wś, wlkp., gm. Kleczew), *Budy*, *-o* — gw. *Buduf* (wś, wlkp., gm. Rozdrażew); *Cegły*, *-o* — gw. *Ceguuf* (wś, wlkp., gm. Ostrów Wielkopolski); *Chechły*, *-o* — gw. *Ĳexuf* (wś, maz., gm. Policzna); *Chraboły*, *-o* — gw. *Ĳraboŭón* (wś, podl., gm. Bielsk Podlaski); *Czekołdy*, *-o* — gw. *Ĳekołduf* (wś, podl., gm. Mońki), *Dębiny*, *-o* — gw. *Dymbinóf* (wś, kuj.-pom., gm. Sośno); *Dolany*, *-o* — gw. *Dolanuf* (wś, wlkp., gm. Łądek); *Dzierzny*, *-o* — gw. *Żieżnuf* (cz. wsi, wlkp., gm. Koło); *Garbary*, *-o* — gw. *Garbaruuf* (wś, podl., gm. Michałowo); *Goszczyry*, *-o* — gw. *Goščuruf* (cz. wsi, wlkp., gm. Godziesze Wielkie); *Góry*, *-o* — gw. *Guruf* (cz. wsi, wlkp., gm. Osiek Mały); *Góry*, *-o* — gw. *Guruf* (wś, wlkp., gm. Strzałkowo), *Góry*, *-o* — gw. *Guruf* (wś, wlkp., gm. Wilczyn); *Karczmy*, *-o* — gw. *Karčmuf* (wś, łódz., gm. Zelów); *Kiszewy*, *-o* — gw. *Ĳiševuf* (wś, wlkp., gm. Tuliszków); *Klony*, *-o* — gw. *Klon||Klonuf* (wś, wlkp., gm. Kostrzyn); *Koryta*, *-o* — gw. *Korytuf* (wś, wlkp., gm. Raszewo); *Koszuty*, *-o* — gw. *Kośutuf* (wś, wlkp., gm. Słupca); *Krwony*, *-o* — gw. *Krvonuf* (wś, wlkp., gm. Brudzew); *Lady*, *-o* — gw. *Laduuf* (wś, podl., gm. Czyże); *Łajsy*, *-o* — gw. *Lajs||Lajsuf* (os., war.-maz., gm. Gietrzwałd); *Poreby*, *-o* — gw. *Porembuf* (cz. wsi, wlkp., gm. Szczytniki); *Puchły*, *-o* — gw. *PuĲtuf* (wś, podl., gm. Narew); *Rapy*, *-o* — gw.

⁸ J. Grzenia sądzi, że lepiej dać pierwszeństwo formie regionalnej, ponieważ chodzi tu o nazwę dość dużego miasta, często używaną w języku ogólnopolskim (por. Łaziński (red.), 2007, s. 330).

Rapuf (cz. Biłgoraja, lub.); *Rudy*, -ø — gw. *Ruduf* (wś, wlkp., gm. Strzałkowo); *Rybitwy*, -ø — gw. *Rybitfuf* (wś, łódz., gm. Witonia); *Sapy*, -ø — gw. *Sapuf* (wś, łódz., gm. Domaniewice); *Ściegny*, -ø — gw. *Śćegnuf* (wś, łódz., gm. Kamięnsk); w tym zakończone spółgłoską tylnojęzykową, por.: *Broniewiczzi*, *Broniewiczzek*, gw. *Bronėwičkuf* (cz. wsi, kuj.-pom., gm. Dąbrowa); *Broniki*, -ø — gw. *Bronikuf* (cz. wsi, wlkp., gm. Rychwał); *Brzózki*, -ø — gw. *Bżuskuf* (cz. wsi, wlkp., gm. Czerniejewo); *Brzózki*, -ø — gw. *Bżuskuf* (wś, wlkp., gm. Kramsk); *Chelchy*, -ø — gw. *Chelçuf* (wś, podl., gm. Grabowa); *Chmielniki*, -ø — gw. *Chmielnikuf* (wś, podl., gm. Suchowola); *Chodybki*, -ø — gw. *Chodypkuf* (wś, wlkp., gm. Koźminek); *Chójki*, -ø — gw. *Chujkuf* (kol., wlkp., gm. Krzymów); *Cieplachy*, -ø — gw. *Čeplaxuf* (cz. wsi, lub., gm. Tomaszów Lubelski); *Czapelki*, -ø — gw. *Čapelkuf* (wś, kuj.-pom., gm. Świecie); *Czartki*, -ø — gw. *Čartkuf* (wś, wlkp., gm. Żelazków); *Czechy*, *Czech*⁹ — gw. *Čoxou* (wś, podl., gm. Dubicze Cerkiewne); *Dworaki-Pikaty*, -ów-ø — gw. *Dvorakuf Pikatuf* (wś, podl., gm. Sokoły); *Dworaki-Staški*, -ów-ø — gw. *Dvorakuf Staškuf* (wś, podl., gm. Sokoły); *Dzbanki*, -ø — gw. *Žbankuf* (wś, łódz., gm. Szczerców); *Franki*, -ø — gw. *Frankuf* (wś, wlkp., gm. Rychwał); *Goniczki*, -ø — gw. *Gońičkuf* (wś, wlkp., gm. Września); *Gorzuchy*, -ø — gw. *Gożuçuf* (wś, wlkp., gm. Szczytniki); *Kiszki*, -ø — gw. *Kiškuf* (wś, lub., gm. Janów Lubelski); *Kołaki*, -ø — gw. *Kołakuf* (wś, war.-maz., gm. Barczewo); *Kuczki*, -ø — gw. *Kučkuf* (wś, łódz., gm. Uniejów); *Płaczki*, -ø — gw. *Puačkuf* (wś, wlkp., gm. Zaniemyśl); *Powalki*, -ø — gw. *Powalków* (wś, pom., gm. Chojnice); *Rajki*, -ø — gw. *Rajkou* (wś, podl., gm. Bielsk Podlaski); *Roztoki*, -ø — gw. *Rostokuf* (wś, kuj.-pom., gm. Sośno); *Rudki*, -ø — gw. *Rudek||Rutkuf* (wś, wlkp., gm. Trzemeszno); *Rutki*, -ø — gw. *Rutk||Rutkuf* (wś, war.-maz., gm. Pasym); *Stoczki*, -ø — gw. *Stockuf* (wś, łódz., gm. Sieradz); *Śliwniki*, -ø — gw. *Ślivnikuf* (wś, wlkp., gm. Nowe Skalmierzyce); *Świątniki (Małe i Wielkie)*; -ø — gw. *Śviqtńikuf* (dwie wsi, wlkp., gm. Mieleszyn); *Świątniki*, -ø — gw. *Śviqtńikuf* (wś, wlkp., gm. Rzgów); *Taczki*, -ø — gw. *Tačkuf* (wś, war.-maz., gm. Prostki); — zakończone spółgłoską stwardniałą, tj. funkcjonalnie (historycznie) miękką *c*, *cz*, *dz*, *ż* oraz *l*, por.: *Bógwidze*, *Bógwidz*, gw. *Bugvízuf* (wś, wlkp., gm. Pleszew); *Chorużowce*, -ø — gw. *Choružouçou* (wś, podl., gm. Nowy Dwór); *Chreptowce*, -ø — gw. *Chreptovçou* (wś, podl., gm. Kuźnica); *Czyże*, -ø — gw. *Čyžou* (wś, podl., gm. Czyże); *Dyle*, -ø — gw. *Dyluf* (wś, lub., gm. Biłgoraj); *Dziedzice*, -ø — gw. *Žeżicuf* (wś, wlkp., gm. Łądek); *Grabowce (Dolne i Górne)*; -ø — gw. *Grabofçuf||Grabovec* (dwie wsi, lub., gm. Nowodwór); *Leńcze*, -ø¹⁰ — gw. *Leńc||Leńcuf* (wś, młp., gm. Kalwaria Zebrzydowska).

⁹ Historyczną końcówkę -ów w dopełniaczu nazwy *Czechy* poświadcza zapis: od *Czochow* 1560 Kond 87.

¹⁰ Nazwa z historyczną końcówką -ø w dopełniaczu (por. de *Lancz* 1397 SHGKr III 528); zachowaną do dziś.

Wśród ojkonimów, które urzędowo mają w dopełniaczu końcówkę *-ø*, a w gwarze końcówkę *-i||-y*, spotykamy nazwę miasta w dawnym woj. łomżyńskim *Chorzela*: w urzędowym wykazie nazw miejscowości zalecana jest forma: do *Chorzela*, ale niedaleko Zambrowa znajduje się wieś *Chorzela*, dla której ów wykaz przewiduje dopełniacz: do *Chorzeli*. W odniesieniu do miasta lokalnie używane są obie formy. Z gramatycznego punktu widzenia forma z końcówką *-i* wydaje się, jak sądzi J. Grzenia, bardziej regularna, ponieważ mając problem z odmianą, można posłużyć się analogią do wyrazów pospolitych występujących wyłącznie w liczbie mnogiej, a mających podobne zakończenie, np. *manele*, tych *maneli* (Łaziński (red.), 2007, s. 39). Inne nazwy o różnicach w odmianie to: *Czaple*, urzędowo *Czapel*, gw. *Čapel||Čapl'i* (wś, kuj.-pom., gm. Świecie); *Drogowle*, *Drogowel*, ale gw. *Drogov'i* (wś, święt., gm. Raków); *Swornegacie*, *Swornychgać*¹¹ — gw. *Swornegaci*, też *Swornychgaci* (wś, pom., gm. Chojnice).

Zebrany materiał dostarcza jeszcze licznych przykładów różnic między odmianą gwarową a odmianą zalecaną przez urzędowe wykazy i wydawnictwa normatywne ojkonimów mających w dopełniaczu końcówkę *-ów*: twarodematowych (w tym tylnojęzykowych), por.: *Brody*, *Brodów* — gw. *Brodut||Bruf* (wś, młp., gm. Kalwaria Zebrzydowska); *Futory*, *-ów* — gw. *Futor* (wś, podk., gm. Oleszyce); *Hajowniki*, *-ów* — gw. *Ĥajov'nik* (wś, lub., gm. Skierbieszów); *Koleśniki*, *-ów* — gw. *Koleś'nik* (wś, podl., gm. Mońki); *Kolosy*, *-ów* — gw. *Koles* (wś, święt., gm. Czarnocin); *Kozaki*, *-ów* — gw. *Kozak||Kozakuf* (przys., lub., gm. Hańsk), *Laski*, *-ów* — gw. *Lasek* (wś, lub., gm. Stary Brus); *Łazy*, *-ów* — gw. *Ŭas* (wś, łódz., gm. Kobbiele Wielkie); *Mordy*, *-ów* (mto, maz.) — gw. *Mord||Morduf*, *Oblasy*, *-ów* — gw. *Ŭoblas* (wś, śl., gm. Koniecpol); *Podczachy*, *-ów* — gw. *Potčax* (wś, łódz., gm. Kutno); *Sobieski*¹², *-ów* — gw. *Sobesę'k* (wś, młp., gm. Skała); *Talki*, *-ów* — gw. *Talk* (wś, war.-maz., gm. Wydminy); *Zduny*, *-ów* — gw. *Zdun* (wś, wlkp., gm. Opatówek). Różnie odmieniana jest również nazwa o temacie zakończonym spółgłoską stwardniałą: *Boguszów-Gorce*, *-wa-ów*, lokalnie *Boguszowa-Gorc*.

Nazwy miejscowe, które mają w dopełniaczu końcówkę *-i||-y*, w gwarach przybierają końcówkę *-ów*, por.: *Burnie*, urzędowo *Burni*, lokalnie *Burniuf* (cz. wsi, war.-maz., gm. Kalinowo); *Ramleje*, *Ramlei*, gw. *Ramle'juf* (wś, pom., gm. Somonino), a także końcówkę *-ø*, por.: *Czaple Wielkie*, *Czapli*, gw. *Čapel* (wś, młp., gm. Gołcza); *Gołasze-Dąb*, *Gołaszy*¹³, gw. *Golaš Dęmbu* (wś, podl., gm. Kulesze Kościelne).

¹¹ Obok formy bezkońcówkowego dopełniacza pojawiała się w historii języka polskiego forma oboczna z końcówką *-i*, która utrzymała się lokalnie, por. od *Swornogaczi* 1565 Lupom 15.

¹² Nazwa z historyczną końcówką *-ø* w dopełniaczu, por.: de *Sobesanch* 1275 KMłp I 105, de *Sobesank* 1361 KMłp I 261, utrzymującą się obecnie tylko w gwarze.

¹³ Z historyczną końcówką *-ów* w dopełniaczu; współcześnie przybiera końcówkę *-y*, por.: Selo *Golasi Dubowych* ziemiane 1528 ŻDz XVII/1, 201, z Dębu *Golasiow* 1580 ŻDz XVII/1, 100.

Pojawia się też nazwa *Krzymosze* (wś, maz., gm. Mordy), z urzędowym dopełniaczem *Krzymoszy*, ale lokalnie odmieniana: do *Krzymosz*¹⁴, do *Krzymoszy*, również do *Krzymoszów*.

PODSUMOWANIE

Celem artykułu było ukazanie różnic w doborze końcówek dopełniacza nazw miejscowych między obiegiem lokalnym (gwarowym) a odmianą urzędową.

Zebrany materiał toponimiczny jest odzwierciedleniem wahania fleksyjnego jako zwyczaju językowego, a przytoczone zapisy gwarowe form dopełniaczowych nazw wykazują znaczne różnice w stosunku do fleksji ogólnopolskiej. Trzeba zauważyć, że lokalna odmiana często nie jest dziełem przypadku, a raczej swoistym sposobem zachowania tradycyjnych, lokalnych zwyczajów mieszkańców danego regionu. Używając innego paradygmatu, miejscowa ludność ucieka przed homonią fleksyjną. Działanie takie dowodzi, że wśród mieszkańców istnieje przekonanie o konieczności ochrony wyjątkowości lokalnej, także nazewniczej. Mają tu również znaczenie czynniki fonetyczne. Analiza zgromadzonego materiału wykazała, że przyjmowanie nieoficjalnych (nieurzędowych) końcówek dopełniacza zaznacza się w ojkonimach typu singulare tantum rodzaju męskiego (najczęściej pochodzenia apelatywnego) i żeńskiego (zwłaszcza o charakterystyce przymiotnikowej) oraz w pluraliach.

W odmianie lokalnej nazw miejscowych rodzaju męskiego w dopełniaczu częściej wypierana jest końcówka *-u* (np. *Cis*, *Cisu*, gw. *Cisa*; *Stawek*, *Stawku*, gw. *Stawka*); obserwujemy również zmianę typu odmiany na twar-dotematową wobec urzędowej miękko-dotematowej (np.: *Bronisław*, *Bronisławia*, gw. *Bronisława*; *Grab*, *Grabia*, gw. *Graba*). Nazwy miejscowe rodzaju żeńskiego w odmianie lokalnej wykazują głównie w tym przypadku formy oboczne z końcówką *-y||-i*, ukształtowane pod wpływem czynników fonetycznych (np. *Grabowa*, *Grabowej*, gw. *Grabowy*; *Krasna*, *Krasnej*, gw. *Krasny*). W nazwach miejscowych typu plurale tantum w odmianie gwarowej obserwujemy dążenie do uproszczeń w systemie fleksyjnym, czego przykładem jest szerząca się we wszystkich typach morfologicznych i semantycznych ojkonimów pluralnych końcówka *-ów*, lokalnie występująca w większym zakresie niż w odmianie urzędowej (np. *Budy*, *Bud*, gw. *Budów*; *Gorzuchy*, *Gorzuch*, gw. *Gorzuchów*; *Stoczki*, *Stoczek*, gw. *Stoczków*).

Dodajmy, że wahania w doborze końcówek dopełniacza zauważamy również w odmianie wielu nazw miejscowych wśród miejscowej ludności: urzędowo i lokalnie *-o* (*Klon*, *Leńcz*, *Łajs*, *Rudek*) i lokalnie *-ów* (*Klonów*, *Leńczów*,

¹⁴ Historyczna forma bezkońcówkowego dopełniacza, por. z *Krzimosz* 1620 RPobLu 177.

Łajsów, Rudków), urzędowo i lokalnie *-ów* (*Kozaków, Mordów*) oraz lokalnie *-o* (*Kozak, Mord*).

Wątpliwości dotyczące odmiany nazw miejscowych są bardzo częste. Na ich powstawanie wpływa m.in. zakres użycia poszczególnych nazw ograniczony do pewnej tylko okolicy lub regionu, gdzie tradycja, przekazywana z pokolenia na pokolenie, utrwala formy i usuwa wahania. Tradycja lokalna aprobeuje też niejednokrotnie formy sprzeczne z systemem współczesnym, archaiczne, wśród rzeczowników pospolitych już nieużywane (por. Buttler, Kurkowska, Satkiewicz, 1971, s. 239–240).

W języku potocznym nie należy zwalczać lokalnej formy. Istniejące w przekazie ustnym formy dopełniaczowe przekazują informacje o lokalnych zwyczajach językowych. Jak stwierdził B. Walczak, każdy język jest zakorzeniony w odrębnej kulturze społeczności swoich użytkowników, którą współtworzy i współdeterminuje (Walczak, 2003, s. 324–328).

LITERATURA

- Buttler, D., Kurkowska, H., Satkiewicz, H. (1971). *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności językowej*. Warszawa: PWN.
- Cieślikowa, A. (1998). Norma i uzus we fleksji nazw własnych. W: E. Jakus-Borkowa, K. Nowik (red.), *Najnowsze przemiany nazewnictwa*. Warszawa: Energeia, s. 267–275.
- Czopek, B. (1988). *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej w granicach dzisiejszego państwa polskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Doroszewski, W. (1963). *Podstawy gramatyki polskiej*. Cz. 1. Wyd. 2. Warszawa: PWN.
- Doroszewski, W. (red.) (1994). *Słownik poprawnej polszczyzny*. Wyd. 8. Warszawa: PWN [hasło *nazwy miejscowe*], s. 386–387.
- Gałęcki, Z. (1978). Oboczne formy dopełniacza nazwy miejscowej *Mordy*. *Język Polski*, 58, s. 205–212.
- Gałęcki, Z. (1981). Ze studiów nad fleksją pluralnych nazw miejscowych (formy dopełniacza). *Roczniki Humanistyczne*, 29, z. 6, s. 5–43.
- Grybosiova, A. (1981). Norma i uzus w powojennej fleksji nazw własnych. *Studia Polonistyczne* (Poznań), 9, s. 141–148.
- Jodłowski, S. (1953). O formach *budyniu, pasztetu||omleta, biskopta* itp. *Język Polski*, 33, s. 84–94.
- Kondratiuk, M. (1974). *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kreja, B. (1994). *Osowa — problem fleksyjny*. W *Osowie czy w Osowej?* *Język Polski*, 74, s. 153.
- Lubaś, W. (1968). *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łaziński, M. (red.) (2007). *Słownik nazw miejscowości i mieszkańców z odmianą i poradami językowymi*. Warszawa: PWN.
- Łobodzińska, R. (1999). *Nazwy własne — norma i uzus*. W: J. Miodek (red.), *Mowa rozświetlona myślą. Świadomość normatywno-stylistyczna współczesnych Polaków*. Wrocław: Wyd. UW, s. 229–240.

- Mańczak, W. (1953). O repartycji końcówek dopełniacza *-a* : *-u*. *Język Polski*, 33, s. 70–84.
- Markowski, A. (red.) (2002). *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: PWN.
- NMPol — Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany. T. 1–7 (A–N), red. K. Rymut; t. 8–9 (O–Q), red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch; t. 10–12 (Ra–Rż), red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak. Kraków 1996–2015.
- Nobis, I. (2015). Zróżnicowanie form dopełniacza w nazwach miejscowych typu singulare tantum rodzaju męskiego. *Onomastica*, 59, s. 255–269.
- Podlaska, D. (1990). *Nazwy miejscowe z terenu XVI-wiecznego województwa poznańskiego*. Cz. 1–2. Słupsk: WSP.
- Polański, E. (red.) (1996). *Nowy słownik ortograficzny PWN wraz z zasadami pisowni i interpunkcji*. Warszawa: PWN.
- Reichan, J. (1975). *Zmiany we fleksji rzeczowników męskich zakończonych pierwotnie na spółgłoski wargowe palatalne w języku polskim na tle słowiańskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rospond, S. (1984). *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rymut, K. (1968). *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Siudzińska, N. (2004). Problemy z fleksją nazw miejscowości rodzaju żeńskiego. *Prace Filologiczne*, 49, s. 477–484.
- Tokarski, J. (1973). *Fleksja polska*. Warszawa: PWN.
- Walczak, B. (2003). *Język polski jako nośnik kultury europejskiej*. *Polonistyka*, nr 6, s. 324–328.
- Zierhofer, K. (1957). *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zwołiński, P. (1948). Przyczynki do repartycji polskich końcówek *-a||-u* w dopełniaczu l. p. rzeczowników męskich. *Język Polski*, 28, s. 174–177.

Skróty źródeł za: NMPol (1, 1996, s. IX–XLI).

SKRÓTY

cz.	— część	podk.	— woj. podkarpackie
gm.	— gmina	podl.	— woj. podlaskie
gw.	— gwarowy	pom.	— woj. pomorskie
kol.	— kolonia	przys.	— przysiółek
kuj.-pom.	— woj. kujawsko-pomorskie	śl.	— woj. śląskie
lub.	— woj. lubelskie	święt.	— woj. świętokrzyskie
łódz.	— woj. łódzkie	war.-maz.	— woj. warmińsko-mazurskie
maz.	— woj. mazowieckie	wlkp.	— woj. wielkopolskie
młp.	— woj. małopolskie	woj.	— województwo
mto	— miasto	wś	— wieś
os.	— osada	zachpom.	— woj. zachodniopomorskie

SUMMARY

THE OFFICIAL AND LOCAL (DIALECTAL) VARIETY OF GENITIVE FORMS
OF SINGULAR AND PLURAL PLACE NAMES

This article is devoted to the official forms in the inflection of chosen toponyms in Poland and the variety of dialectal singular and plural place names. The variety of place names often diverges from the rules of language use, and causes language users problems.

The toponyms have peculiar, locally used inflected forms; the outside-linguistic (non-linguistic) factors that are social and local factors, play an important role in the inflection of place names. The local population often uses other forms than those recommended by official sources. I focus my attention on the genitive forms of toponyms because it is mainly here that one can see clear variations in the official and local inflection of place names.

The material shows that the singular masculine toponyms have genitive endings: *-a* (in the official variety), *-u* (in the local variety), for example *Biłgoraj*, gen. *Biłgoraja*, but in the local dialect: *biłgoraju*. The singular feminine place names have genitive endings: *-ej* (in the official variety), *-y||-i* (in the local variety): *Brzezowa*, gen. *Brzezowej*, but *Brzezowy* in the local dialect. The plural toponyms have genitive endings: *-ø*, *-ów*, *-i (-y)*, but in the local circulation the ending *-ów* is dominant and demonstrates a wider expansion in use. For example *Brzózki*, gen. *Brzózek*, in the local variety *Brzuskuf*, *Budy*, official gen. *Bud*, but *Buduf*, *Burnie*, gen. *Burni*, in the local dialect: *Burniuf*. The gathered material reflects a hesitation in the inflection of toponyms, as the linguistic customs and presented dialectal records of forms of genitives of place names show a significantly diverse approach towards the Polish language.

Key words: *singulare tantum, plurale tantum, inflection of place-names, the diversity of genitive forms*

NAZWY TERENOWE JAKO CZYNNIK UTRWALAJĄCY GWARĘ*

Słowa tematyczne: kultura mieszkańców wsi, słownictwo gwarowe, mikrotoponim

Przemiany społeczno-ekonomiczne, polityczne i etniczno-kulturowe, które miały miejsce na polskiej wsi po roku 1945, w znacznym stopniu przyczyniły się do zmian w tradycyjnej kulturze ludowej. Aspekt szeroko pojętych przeobrażeń szczególnie widoczny jest w spontanicznych wypowiedziach najstarszych mieszkańców wiejskich mikrowspólnot. W tego typu refleksjach — twierdzi H. Pelcowa — „przeszłość współlistnieje z terażniejszością, a obie płaszczyzny wiejskiego świata, przekładające się na życie mieszkańców wsi, stanowią integralną całość. Opowieści o przeszłości — pisze dalej Pelcowa — zawsze nawiązują do współczesności, a porównanie wsi dawnej i współczesnej wypada raz na korzyść jednej, innym razem drugiej” (2014, s. 120). Obserwacje tej badaczki potwierdzają chociażby następujące wypowiedzi mieszkańców wiejskiego kręgu językowo-kulturowego¹:

po prostu iąg' ja pšypũmne sobje tag najmĩnij |² mam teros šedymžešũnt čy lata | p' inžesũnd
la- tymu do tyuu | to po prostu žyča bym sobje ne vyobražiu | že takje čož može byč | tak šf'jat
poše- do pšodu | v ogũle ze fšyskim | najvĩjncyj s texnikũm' i s takim sposobem byča tyj luži |
no to jež neporũvnyvalne || v žadnyj žežĩne ne možna porũvnaž že jes tak samo | fšysko še
zĩneĩũo

(mężczyzna, lat 73)

teros to juž na podvũrku ni- gažiny ne čymo | v ogũle ni ma žodnyj gažiny | teroz' ne šmjerzi
gnojm | kura ne byže po kostce pšece paradovač | nasraũaby i zabružiuũa | na podvũrkax teroz'
jes čysto baržo | luže dbaũũm o to | maũũm uadne puoty s kľĩnkũerũa a ne že štaxyt

(mężczyzna, lat 80)

---

* Niniejszy tekst — w nieco zmienionej formie — został wygłoszony w trakcie konferencji „Status gwary w języku i kulturze” (14–15 IX 2015 r.), zorganizowanej przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie.

¹ Podane wypowiedzi pochodzą od mieszkańców gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim (woj. śląskie). Jeżeli pojawia się w nich jakaś nazwa własna, to zapisano ją wielką literą (z wyjątkiem propriów rozpoczynających się od głosek: γ, ʒ, ʒ oraz ʒ).

² Typy pauz w transkrypcji fonetycznej wprowadzono za: Kurek, 1979, s. 15–16.

Kjedyś na fśi ñe jexau ñig na fčasy | dlačego | dlatego że mjau krove | gażina byua v domu ñe odjexau | ktoż muśau śe tym zajũñć || tu sũśatka taka rolñička i ve vžeśiu | bo po sezoñe troxe ale jeże na fšasy | tak | i to majũm luże po šežžešund lad' i xyba juš čeci ras čy čforty raz na te fčasy jadũm i to za granice

(kobieta, lat 65)

Na podstawie przytoczonych refleksji można zaobserwować, jak ważna dla mieszkańców wsi jest linia zetknięcia tego, co dawne, tradycyjne, powszechnie znane, z tym, co nowe, obce i najczęściej wywodzące się z kultury miejskiego typu. Zmiany cywilizacyjne nie tylko wpływają na przeobrażenia wiejskiej mentalności oraz sposobu widzenia i interpretacji świata, ale są również widoczne w języku współczesnych mieszkańców wsi. I tak np. podczas nieoficjalnych rozmów członków wiejskich mikrowspólnot coraz częściej można usłyszeć nie tylko elementy słownictwa gwarowego, ale również leksykę związaną z najnowszymi technologiami czy środkami masowego przekazu. To z kolei powoduje, że trzeba zgodzić się z H. Kurek, która zamiast terminu *gwara* proponuje wprowadzić nadrzędne określenie *polszczyzna mówiona wsi* (1995, s. 12). Choć większość współczesnych obszarów wiejskich zdominowała orientacja na miejskość i związana z nią nobilitacja polszczyzny ogólnej, to jednak warto podkreślić, że wciąż typowe dla tych regionów jest tworzenie lokalnych mikrosystemów nazewniczych, uzupełnianych i przekazywanych z pokolenia na pokolenie (por. Ziajka, 2014, s. 122). Dla mieszkańców wsi szczególne znaczenie ma m.in. system mikrotoponimiczny, jego jednostki bowiem zaspokajają potrzeby autochtonów w zakresie orientacji przestrzennej, identyfikują, a ponadto w nieskomplikowany sposób mogą też charakteryzować, lokalizować, upamiętniać oraz informować o specyfice obiektu fizjograficznego zlokalizowanego w obrębie „małej ojczyzny” (Jelonek, 2014a, s. 328).

Główny cel niniejszego artykułu stanowi próba określenia tego, w jaki sposób nazwy terenowe podtrzymują, utrwalają elementy gwarowe w polszczyźnie mówionej mieszkańców wsi. Podstawę materiałową opracowania tworzy zbiór ponad 800 mikrotoponimów, które zgromadzono podczas badań terenowych, prowadzonych w latach 2011–2015 w 26 wsiach gminy Wręczyca Wielka na północy województwa śląskiego w powiecie kłobuckim. Podczas analizowania materiału egzemplifikacyjnego korzystano z informacji, które podawali mieszkańcy wsi. Informatorami byli przedstawiciele średniego i najstarszego pokolenia (powyżej 65. roku życia) mieszkańców wspomnianej wcześniej gminy. Język społeczności badanego regionu należy zaliczyć do dialektu małopolskiego.

Przedmiotem zainteresowania w tym artykule są nazwy terenowe. Za R. Mrózkim (2005, s. 232–232) należy przyjąć, że są to określenia niezamieszkałych obiektów fizjograficznych (np. pól, łąk, lasów, dołów, wzniesień), które mają ograniczony zasięg użycia i funkcjonują przede wszystkim w obrębie wiej-

skich wspólnot komunikacyjnych. Specyfika nazewnictwa terenowego została szeroko omówiona w pracach m.in.: M. Kornaszewskiego (1986), R. Mrózka (1990, 2005), H. Kurek (2003), A. Piechnik-Dębiec (red.) (2012), E. Rzetelskiej-Feleszko (1982, 2001).

W. von Humboldt napisał, że „przez nazwy miejscowe, najstarsze i najtrwalsze pomniki dziejowe, opowiada dawno wymarły naród swoje dzieje” (cyt. za: Nosowicz, 2013, s. 121). Tę refleksję niemieckiego filozofa można odnieść również do nazw terenowych, tworzących „swoiste archiwum kulturowe” danego regionu (Mrózek, 2004, s. 66). Określenia pól, łąk, lasów czy dróg najpierw powstają w idiolektach, następnie zyskują na znaczeniu we wspólnotach rodzinnych, a z upływem czasu stają się jednostkami onimicznymi, stosowanymi przez członków lokalnych społeczności (Kurek, 2003, s. 84). Nazwy te przekazują sobie ludzie. Warto również podkreślić, że utrwalają oni w nich wiedzę odnoszącą się do sposobów postrzegania i wzorców interpretowania najbliższej okolicy (Mrózek, 2004, s. 66). Ponieważ mikrotoponimy tworzyli i nadal tworzą mieszkańcy wsi, niejednokrotnie ta grupa nazw geograficznych ma cechy gwarowe, a dodatkowo stanowi świadectwo więzi i identyfikacji autochtonów z najbliższym regionem.

Korzystając z ustaleń H. Kurek (2003, s. 90), zgromadzony materiał onimiczny można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Pierwszą stanowią określenia obiektów fizjograficznych, których podstawy należą do grupy słownictwa gwarowego. Drugą z kolei tworzą mikrotoponimy o podstawach wspólnych dla różnych odmian polszczyzny. W tym miejscu warto jednak podkreślić, że pierwsza grupa nazw stanowi niewielki odsetek całego zasobu onimów — około 10%. Bardzo często mikrotoponimy z tej grupy funkcjonują już tylko jako znaki konwencjonalne, ponieważ ich warstwa semantyczna nie jest czytelna dla wielu użytkowników, nawet tych najstarszych. To z kolei prowadzi do różnych przekształceń nazw, co niejednokrotnie powoduje, że informatorzy tworzą wiele różnych etymologii ludowych jednej nazwy. W takich wypadkach dopiero dyskusja kilku respondentów i wylaniająca się z niej wspólna wiedza (por. Bartmiński, 2009, s. 14) pozwalają ustalić prawidłową motywację³. Tego typu informacje uwypuklają też dzieje danego obiektu fizjograficznego. Potwierdzają to np. pochodzące od respondentów dane o leśniej drodze, nazywanej *Kolyikùm*: tam *iężziąa kiedyś kolyjka vŭskotorovo* || teraz ni ma tyx torůf | ale nazva tako zostaąa. Ponadto historie przywoływane na pamięć przez informatorów odzwierciedlają również punkt widzenia użytkownika gwary,

---

³ W celu zwiększenia jakości i rzetelności wyników badań terenowych w trakcie eksploracji terenu gminy Wręczyca Wielka zastosowano metodę fokusową (zob. Lisek-Michalska, Daniłowicz (red.), 2007).

który towarzyszył mu w momencie aktu nazwania. Świadczy o tym chociażby nazwa drogi *Zapłocce*, w której wyeksponowano funkcję sąsiedniego obiektu topograficznego (por. Kurek, 2003, s. 96): no Zapłocce | bo to drůga za pŁotym (por. ap. gw. *zapłocie* ‘wąska droga, wygradzona płotami w wiosce a. za wioską’ SGPKar 3, s. 456).

Ponieważ mikrotoponimy nazywają obiekty związane z różnymi sferami wiejskiej egzystencji, nazwy terenowe, których podstawy należy zaliczyć do słownictwa gwarowego, można zaklasyfikować do grup z różnorodną motywacją. I tak onimy związane z leksyką gwarową mieszczą się m.in. wśród określeń obiektów fizjograficznych motywowanych elementami szeroko pojętego środowiska naturalnego. Na przykład *Bory* (od ap. gw. *bór* 1. ‘mały lub mŁody las’; 2. ‘las iglasty’; 3. ‘las liściasty’; 4. ‘sosna [...]’ SGP PAN 2, s. 427–428) to nazwa lasu w Szarlejce, gdzie — zgodnie z informacjami uzyskanymi od respondenta — znajduje się tak’i mŁody lasek | sosny tam sŁm | Źeva fiścaste tyś. Z kolei *Dymbina* (od ap. gw. *dębina* ‘las dębowy lub skupisko dębów w lesie’ SGP PAN 5, s. 494) to nazwa drzewostanu w miejscowości Wręczyca Wielka, por.: tam jęz duŹo dymbůf | tam xoze na pravŹifki | kurki | kurpŁotki cyli ņymki. Specyficzne właściwości gleby w Truskolasach odzwierciedla natomiast nazwa pola *Głińice* (od ap. gw. *glinica* ‘miejsce, gdzie się dobywa glinę’ SGPKar 2, s. 82), na którym — jak podaje informator — to tam dovnno kŁopali [...] glinę | a potym cęgę z niŹ robiŹi. *Padouy* to określenie łąki w Truskolasach, którą na tle innych wyróżnia duŹe zróżnicowanie rzeŹby terenu (od ap. gw. *padól* ‘dolina, nizina, wawóz [...]’ SGPKar 4, s. 39), por.: tam to vŹyś sŁm takĳe růŹne gůrki | douy i mŹvĳm luŹe na to Padouy. *PŹykopy* (od ap. gw. *przykopa* ‘rów’ SGPKar 4, s. 419) to z kolei nazwa łąki we Wręczycy Wielkiej z głębokimi rowami. Potwierdzają to dane uzyskane od informatorki, por.: to sŁm uŹŹki || byyy tam guymbokĳe rovy | byyy stavy | f tyĳ x’iŹi sŁm zarośnynte | ale rovy byyy barzo guymbokĳe | takŹe ĳak Źe pŹexoŹiĳo do tyx stavůf | to tag z gůreĳki pŹes te rovy i v gůre. Choć w zgromadzonym materiale badawczym omówione wcześniej nazwy nie stanowią duŹego zbioru, to jednak sŁ one cenne z punktu widzenia dialektologa-etnolingwisty. Należy podkreślić, Źe w czynnym zasobie leksykalnym mieszkaŹców badanego regionu nie funkcjonujŁ juŹ takie apela-tywy, jak: *bór*, *dębina*, *glinica*, *padól* czy *przykopa*. Nazwy terenowe, motywowane tego typu słownictwem dyferencyjnym, chroniŁ je przed caŁkowitym zapomnieniem. Choć niejednokrotnie nawet najstarsi mieszkaŹcy wsi nie potrafiŁ wskazaĳ prawdziwej proveniencji tych nazw, to jednak przekazujŁ oni okreŹlenia obiektów fizjograficznych mŁodszyŹ pokoleniom, utrwalajŁc w ten sposŁb elementy gwary.

KolejnŁ grupę nazw terenowych motywowanych apelatywnym słownictwem gwarowym stanowiŁ mikrotoponimy zwiŁzane z szeroko pojętŁ kulturŁ mate-

rialną i społeczną (np. budownictwo, rolnictwo i hodowla, stosunki prawnowłasnościowe; por. Mrózek, 1990, s. 140–141). I tak w Węglowicach funkcjonuje nazwa lasu *Budy* (od ap. gw. *buda* 1. 'niewielkie pomieszczenie sklecone niestaranie z lichych materiałów, najczęściej z desek, gałęzi lub słomy'; 2. 'stary, zaniedbany dom mieszkalny' SGP PAN 3, s. 45–46), która jest związana z historią miejscowości, a przede wszystkim z faktem wypalania w niej węgla. Potwierdzają to informacje jednej z respondentek, por.: *či | co pılnovalı tego uogña tam | to mįyskalı f taki buday || laž ıez na pozostauošacų tyų but. Z kolei Fazańec* (od ap. gw. *fazan* 'ptak — bażant [...], hodowany' SGP PAN 7, s. 463) to nazwa lasu we Wręcycy Wielkiej, który mieści się na terenie dawnej bażanciarńi. *Uazy* (od ap. gw. *lazy* 'pastwiska' SGPKar 3, s. 69), *Ścegna* (od ap. *ściegna, ściegno* 'pastwisko, łąka [...]' MSGP, s. 287) i *Pastyrńiki* (od ap. gw. *pasternik* 1. 'pastwisko, pastewnik'; 2. 'mały kawałek pastwiska przy wsi' SGPKar 4, s. 50) to określenia pastwisk, na których wypasano dawniej było w kilkunastu miejscowościach badanego regionu. Potwierdzają to informacje od respondentów, por.: *Ściegna to tako uńka i pastřiskuo | teros to juš tam nıg ñe paše | dovnı še tam pasuo. W Hutce jedno z pól nazywa się z kolei Jaguarńi* (od ap. gw. *jagły* 'krupy jaglane, kasza jaglana tj. z prosa' SGPKar 2, s. 218), ponieważ — jak podaje informator — tam na pola xųopy šolı proso i na noz' ıogłože naved luže s Truskoloz mųvıřı. *Dodatki* (od ap. gw. *dodatek* 1. 'rzecz dodana, uzupełnienie [...]'; 2. 'kawałek ziemi, gorszej jakości, dodany po pańszczyźnie' SGP PAN 5, s. 655) z kolei to takje dodatki žymı v i nym mįyısca do pola daneğuo guospodoža, a *Pšymıarķi* (od ap. gw. *przymiarki* 'kawałki pola, stanowiące dodatki do pola głównego' SGPKar 4, s. 422) to tak'je mįyıše kavouk'i | takje pšymıarķi || dodal'i tam ıešče pu sektara čy ileš | to byu ten Pšymıarek. Jak wynika z przedstawionych wcześniej przykładów, wybór leksyki gwarowej jako bazy nazw związanych z motywacją kulturową jest podyktowany przede wszystkim tym, iż określenia te przywołują obraz dawnej wsi. Uprawa roli, hodowla zwierząt czy dokładne wyznaczenie granic pól to tylko nieliczne elementy wiejskiej egzystencji, które są wciąż ważne dla najstarszych mieszkańców mikrowspólnot. Nazwy terenowe, które można zaliczyć do wspomnianego wcześniej słownictwa gwarowego, najpełniej odzwierciedlają realia dawnej wsi, a ponadto pozwalają uchwycić sposób kreowania świata przez użytkowników gwary (Pelcowa, 1999, s. 258–259). Z kolei to, że wiele wspomnianych wcześniej obiektów nie spełnia już swojej pierwotnej funkcji (np. na pastwach nie wypasa się już bydła), jeszcze bardziej uwypukla przeszłość zaznaczającą się w językowym obrazie świata mieszkańców współczesnej wsi.

W systemie mikrotoponimicznym badanego regionu występuje też baza nazw motywowana lokalizacją wobec innych obiektów, w której istotną rolę odgrywają przyimki, np.: *Na Mesku* (por. ap. *mech*), *Na Mokraduax* (por. ap.

mokradło), *Pomłynzy Ułnykarňi* (por. ap. *ląka*), *Dukt na Čougi* (od ap. *dukt* ‘prosta droga leśna powstała przez wyrąbanie drzew; przecinka’ SGP PAN 6, s. 454), *Pšy Drůšce* (od ap. gw. *drůžka* ‘wąska droga [...]’ SGP PAN 6, s. 330), *Za Drůškũm*, *Pomłynzy Gošćijncaňi* (od ap. gw. *gošćiniec* ‘droga’ SGPKar 2, s. 109), *Na Iůzefa* (od nazwy *Szyb Jůzefa*), *Na Česůava* (od Czesław ‘nazwa byłej kopalni rudy w Truskolasach’), *Dugd na Dũmbrove* (od ap. gw. *dukt* ‘prosta droga leśna powstała przez wyrąbanie drzew; przecinka’ SGP PAN 6, s. 454; por. n. m. *Dąbrowa*), *Koũo Kšyža*, *La za Florķĩem* (por. n. os. *Florek*), *Na Matyĩovym* (por. n. os. *Matyja*). R. Mrózek pisze, że „o komunikowaniu absolutnej lub względnej orientacji przestrzennej [w nazwach terenowych — T. J.] można mówić [...] przede wszystkim w wypadku przyimków *przed*, *za*, *nad*, *pod*” (Mrózek, 1990, s. 124). Autor ten podkreśla jednak, że do wyrażania „takich znaczeń przestrzennych, jak «bliskość», «wewnętrzność», «lokalizacja na płaszczyźnie», służą także inne jednostki prepozycyjne (np. *przy*, *u*, *na*, *między*, *w*, *do*, *ku*)” (Mrózek, 1990, s. 124). Podczas analizy nazw motywowanych lokalizacją w relacji do innych obiektów należy uwzględnić przede wszystkim to, że kształtują się one na podłożu gwarowym. To z kolei implikuje odmienny sposób użycia przyimków w nazwach terenowych niż w polszczyźnie ogólnej (Mrózek, 1990, s. 125; por. Okoniowa, 1987). I tak np. nazwa *Na Mesku* to określenie pola w Klepaczce porośniętego mchem, por.: bo tam byũy pola suxe | duzo mxu tam byũo na nĩx. Przyimek *na* w połączeniu z rzeczownikiem w miejscowniku określa powierzchnię, na której coś się dzieje (Okoniowa, 1987, s. 38). Nazwa *Dukt na Čougi* to z kolei określenie drogi prowadzącej do miejsca, w którym tuż po drugiej wojnie światowej znajdowały się jeszcze czołgi, por.: Nymcy tam pozostavĩli dva čougi v mokradle || one tam dugo | dugo byũy || dopiro v latax pĩyňžešũntyx ĵe usunylĩ. W tym wypadku przyimek połączony z rzeczownikiem w bierniku nazywa powierzchnię, ku której zmierza akcja (Okoniowa, 1987, s. 37). Mikrotoponim *La za Florķĩem* nazywa natomiast las usytuowany bezpośrednio za gajówką Florka (por. Okoniowa, 1987, s. 51), por.: Floreg byũ gajovym | laz byũ za ĵego gajũfkũm. Nie ulega wątpliwości, że mikrotoponimy z przyimkami utrwalają sposób postrzegania rzeczywistości właściwy tylko członkom wiejskich wspólnot językowo-kulturowych. Nazwy tego typu pozwalają również uwypuklić orientację przestrzenną mieszkańców wsi, która ułatwia im poruszanie się w terenie.

Zgromadzony materiał onimiczny pozwala także poczynić uwagi na temat systemu gwarowego badanego regionu. Nazwy terenowe odzwierciedlają bowiem relikty fonetyczne, które często nie są już poświadczane w użyciu apelatywnym. Świadczą o tym m.in. ślady mazurzenia, a dokładnie realizacji spółgłosek | š | jako | s | oraz | č | jako | c |, np.: *Olsyna* (pole w Hutce), *Subĩeńice* (pole na granicy Truskolas i Kałmuków), *Na Mesku* (pole w Klepaczce), *Pšycka* (droga

w Węglowicach), *Copóvizna*, *Copove Pole* (pole w Borowem; por. *Czapa*, gw. *Copa* 'przezwisko właściciela', to od ap. gw. *czapa* 'czapka (...)' SGP PAN 4, s. 623). W zebranej bazie określił odnotowano również elementy labializacji (np.: *Uośińki* (łąka w Truskolasach), *Kuolajko* (staw w Truskolasach), *Guościńec* (droga w Klepaczce) oraz neutralizację opozycji fonologicznej |e| : |y| w pozycji przed spółgłoskami nosowymi, np. *Krynto Drůga* (droga w Kulejach), *Drůga na Śedym Stavůf* (droga w Grodzisku i Kalei), *Dymbovo Gůra* (góra w Nowinach), *Po Dympcem* (pole w Klepaczce). Wymienione cechy fonetyczne i fonologiczne dowodzą także, że mieszkaniacy wsi utrwała w nazwach terenowych elementy typowe dla gwary. Jak już wspomniano, cechy te najczęściej nie są poświadczane w wyrazach pospolicznych. To z kolei jeszcze bardziej podnosi wartość struktur proprialnych, które coraz częściej w nowoczesnych wsiach stanowią świadectwo i pamiętkę dawnej kultury ludowej.

Oprócz leksyki dyferencyjnej i gwarowych cech fonetycznych mikrotoponimy — jako wytwór mieszkańców wsi — umacniają i przekazują pewne treści o charakterze pozasystemowym. Składają się na nie m.in. system zachowań oraz cały światopogląd „prostych ludzi”. W związku z tym, że dla najstarszych członków wiejskiego kręgu językowo-kulturowego duże znaczenie ma posiadanie ziemi, gruntu, w systemie mikrotoponimicznym badanego regionu funkcjonuje wiele nazw z wykładnikiem posesywności, np.: *Jelůnkove*, *Bartyzelove*, *Žrůdeůko*, *Douy Uolkove*, *Zelerovizna*, *Adamuska*, *Copove Pole*, *Krůńecove Pole*, *Pola Golcoskůje*, *Pola Žydoskůje*, *Ksůynzove*, *Gromazkůje*, *Kuovalskůje*. Wymienione przykłady nazw dzierżawczych są typowe dla mieszkańców wsi. Mikrotoponimy o charakterze posesywnym wskazują na bezpośredni związek gruntu z jego właścicielem, co uwypukla nie tylko antropocentryczny punkt widzenia, ale również cechy istotne dla członków wiejskich mikrowspólnot — ład, porządek i harmonię. W ten sposób nazwy obiektów z motywacją dzierżawczą nie tylko ułatwiają codzienną komunikację, ale wyrażają również silne przywiązanie mieszkańców wsi do dóbr, którymi dysponują (por. Jelonek, 2014b, s. 186).

Zgromadzony materiał badawczy pozwala stwierdzić, że system mikrotoponimiczny gminy Wręczyca Wielka stanowi czynnik, który podtrzymuje elementy gwarowe w polszczyźnie mówionej mieszkańców badanego regionu. Choć na język wspomnianego obszaru oddziałują usytuowane w okolicy ośrodki miejskie (np. Częstochowa, Kłobuck, Krzepice), to jednak w lokalnym mikrosystemie nazewniczym wciąż można odnaleźć cechy typowe dla gwary. Nazwy terenowe utrwalają słownictwo gwarowe, które często nie ma już poświadczeń w użyciu apelatywnym. Mikrotoponimy przyczyniają się również do zachowania gwarowych relikwów fonetycznych, a ponadto — głównie za pośrednictwem nazw związanych z lokalizacją względem innych obiektów — obrazują sposób orientacji przestrzennej właściwy tylko mieszkańcom wsi. Ponieważ nazwy te

stanowią wytwór „prostego człowieka”, reprezentują one niejednokrotnie sposób interpretacji rzeczywistości typowy dla członków wiejskich mikrowspólnot. Na szczególną uwagę zasługuje również to, że mikrotoponimy są przekazywane z pokolenia na pokolenie, dzięki czemu ten element kultury ludowej nie zginie, ale będzie pomostem łączącym przeszłość z teraźniejszością, swoistym archiwum kulturowym regionu — „małej ojczyzny”.

LITERATURA

- Bartmiński, J. (2009). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Jelonek, T. (2014a). Miejsce i funkcja mikrotoponimów w ludowym obrazie świata (na przykładzie nazw terenowych Truskolas i wsi okolicznych w powiecie kłobuckim). W: M. Rak, K. Sikora (red.), *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały z konferencji naukowej „Gwara i tekst”*. Kraków, 27–28 września 2013 r. Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 323–330.
- Jelonek, T. (2014b). Językowy obraz świata społeczności wiejskiej zakreślony w posesywnych nazwach terenowych (na przykładzie mikrotoponimów Truskolas koło Częstochowy i wsi okolicznych). *Onomastica*, 58, s. 183–191.
- Kornaszewski, M. (1986). W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. *Uwagi i propozycje*. *Onomastica*, 30, s. 5–15.
- Kurek, H. (1979). *Zasady zapisu tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa*. W: B. Dunaj (red.), *Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa*. Kraków: UJ, s. 15–16.
- Kurek, H. (1995). *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Kurek, H. (2003). *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Lisek-Michalska, J., Daniłowicz, P. (red.) (2007). *Zogniskowany wywiad grupowy. Studia nad metodą*. Łódź: Wyd. UŁ.
- Mrózek, R. (1990). *System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku*. Katowice: UŚ.
- Mrózek, R. (2004). *Nazwy geograficzne w zróżnicowaniu motywacyjno-funkcjonalnym*. W: R. Mrózek (red.), *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Katowice: Wyd. UŚ, s. 65–87.
- Mrózek, R. (2005). *Nazwy terenowe*. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne*. Encyklopedia. Kraków–Warszawa: Wyd. IJP PAN, s. 231–257.
- MSGP (2010) — J. Wronicz (red.). *Mały słownik gwar polskich*. Kraków: Wyd. LEXIS.
- Nosowicz, J. F. (2013). Rola nazw miejscowych w kształtowaniu wiedzy uczniów o ich „małej ojczyźnie”. W: J. Panasiuk, T. Woźniak (red.), *Język. Człowiek. Społeczeństwo*. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Grabiasowi. Lublin: Wyd. UMCS, s. 121–144.
- Okoniewa, J. (1987). *Polskie przyimki gwarowe. Znaczenia przestrzenne i czasowe*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Pelcowa, H. (1999). *Przeszłość w językowym obrazie świata współczesnej wsi*. W: A. Pajdzińska, P., Krzyżanowski (red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata*. Lublin: Wyd. UMCS, s. 253–267.
- Pelcowa, H. (2014). *Tekst gwarowy — oral history w perspektywie etnolingwistycznej*. W: M. Rak, K. Sikora (red.), *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały z kon-*

- ferencji naukowej „Gwara i tekst?”. Kraków, 27–28 września 2013 r. Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 113–122.
- Piechnik-Dębiec, A. (red.) (2012). Mikrotoponimia okolic Zakliczyna nad Dunajcem w ujęciu etnolingwistycznym. W: M. Pachowicz, K. Choińska (red), *Mundus verbi. In honorem Sophiae Cygal-Krupa*. Tarnów: Wyd. PWSZ, s. 305–314.
- Rzetelska-Feleszko, E. (1982). Nazwy terenowe dawniej i dziś. *Onomastica*, 27, s. 173–185.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2001). Nazwy terenowe. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*. Lublin: Wyd. UMCS, s. 411–414.
- SGP PAN (1977–2014) — Słownik gwar polskich. Źródła. T. 1, M. Karaś, J. Reichan (red.). T. 2–5, J. Reichan, S. Urbańczyk (red.). T. 6, J. Okoniowa, J. Reichan (red.). T. 7, J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka (red.). T. 8, z. 1, J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka (red.); z. 2–4, J. Okoniowa (red.). T. 9, z. 1, J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka (red.). T. 1–3. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, t. 4–9, Kraków: IJP PAN.
- SGPKar (1900–1911) — J. Karłowicz. Słownik gwar polskich. T. 1–6. Kraków: AU.
- Ziajka, B. (2014). Przewiska i przydomki jako czynnik podtrzymujący gwara. W: E. Rudnicka-Fira, M. Błasiak-Tytuła (red.), *Język w środowisku wiejskim. Gwara — społeczeństwo — kultura*. T. 2. Kraków: Collegium Columbinum, s. 121–130.

SUMMARY

FIELD NAMES AS A FACTOR PRESERVING DIALECT

The main purpose of this article is to present how geographical names (microtoponyms) acquire slang names. The site of inquiry is the area of Wręczyca Wielka, which contains the names of different physiographic objects, e. g. fields, meadows, forests, paths. The data was collected from 2011 to 2015 during the informal utterances of the oldest and middle generations of the inhabitants of the area. The analysis also contains the justifications for the microtoponyms. The linguistic material was collected in the area near Kłobuck in the north of the Silesian Province.

The first part of this article is devoted to the main transformation of the Polish rural areas after 1945. The latter parts of the text present e.g. the fact that microtoponyms sustain phonetic slang features which do not exist in contemporary slang, and the fact that geographical names are one of the elements of folk culture, as well as the link between the former and contemporary folk image.

Key words: the culture of the village inhabitants, dialectal vocabulary, microtoponym